

Afet ve Gündelik Hayatın Dönüşümü

Gaye Gökalp Yılmaz¹

Özet

Bu çalışma, toplumsal bir olgu olarak afetlerin yarattığı fiziki yıkımın yanı sıra, sıradan bireyde ve toplumda yarattığı değişim ve dönüşümü, afet- sosyoloji ilişkisi ekseninde açıklamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, çalışmada, gündelik hayat ve sosyoloji, afet ve toplumsal hayat, dirençlilik ve gündelik hayatın dönüşümü ana başlıklarına odaklanılarak, afetlerin kısa ve uzun vadede etkilerini yalnızca makro perspektiften değil, sıradan bireyin mikro davranışları üzerinde yarattığı farklılaşmalar üzerinden incelemeyi hedeflemektedir.

Ayrıca, afet ve deprem sonrası gündelik hayatın dönüşümü dikkate alındığında, özellikle fiziksel yıkımların düzeyine bağlı olarak, barınmanın sağlanması, beslenme olanaklarının sağlanması, sağlık hizmetlerine erişim, gündelik fiziksel ihtiyaçların karşılanması, eğitim ve sosyal gereksinimlerin karşılanması ve ulaşım gibi alanlarda kesintiler ve önemli değişimler ön plana çıkmaktadır. Özellikle 06 Şubat 2023 tarihinde yaşanan Kahramanmaraş merkezli depremlerde de gözlemlendiği haliyle, sıradan bireyin afetin/ depremin hemen sonrasında proaktif dayanışma ve yardım faaliyetlerine katılma ve kurtarma faaliyetlerine katılımı sosyolojik anlamda yeni dayanışma ağları ve toplumsal etkileşim kanallarının inşa edildiğini göz önüne sermektedir. Dolayısıyla, çalışma, yalnızca afet kavramına değil, afet sonrası müdahale, iyileşme, yeniden inşa süreçlerinde birey ve toplum odaklı analizler sunmayı amaçlamaktadır.

1. Afetlere Sosyolojik Yaklaşım

Sıradan insan gündelik hayatın içerisinde rutin ve olağan anlar inşa eder. Bu inşa sürecinde birey gündelik hayatın olağanlığını ve aynı zamanda toplumsal hayatın düzeni ve yapılarını da fail olarak oluşturur. Bu faillik sürecinde, toplumsal kurumların düzenin devamlılığına ve dengede devam

1 Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, gayegokalp@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6304-3425

edebilmesine dair işlevleri bulunmaktadır. Klasik sosyoloji teorilerinin de temel argümanını oluşturan düzen kavramıyla birlikte, toplumların geçirdikleri siyasal, ekonomik ve sosyal değişim süreçleri inceleme ve analiz konuları olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, sosyo-ekonomik ve siyasal dönüşümlerin yanında, afetlerin yarattığı fiziki ve sosyal değişimler de sosyal bilimlerde önemli çalışma alanlarını oluşturmaktadır. Afetlere bilimsel bakışı şekillendiren yaklaşımlarda egemen olarak pozitivist paradigma ve doğa bilimleri anlayışının yanında, özellikle sosyal bilimler alanında yorumlayıcı (hermenütik) ve afet sonrası deneyimleri anlayabilmek de ön plana çıkmaktadır. İnsanın toplumsallaşma süreciyle birlikte yaratmaya başladıkları yaşam alanları ve insanın doğa ile artan hükmetme ilişkisi, kent- insan- toplum üçgeninde çalışma alanları yaratmıştır. Ayrıca, doğaya hükmeden insanın yarattığı toplumsal uzamların geçirdiği jeolojik değişimler ve dönüşümler, aynı zamanda insan ve yer kabuğu arasındaki ilişkinin hem uzun soluklu hem de afetler özelinde yıkıcı ve dönüştürücü olduğunu ortaya koymaktadır.

Doğa bilimlerinin pozitivist paradigma ile karakterize edilen egemenliği, bilim tarihi boyunca pozitivist paradigmaya, doğa bilimlerine ve doğanın fiziki yasalarına olan ilgili her daim canlı tutmuştur. Eleştirel ve yorumlamacı paradigma ise görece daha geç gelişerek 20. Yüzyılda özellikle sosyolojinin araştırma alanlarını oluşturmaya başlamış ve bu döneme kadar etkileri geniş ve toplumsal tarihi belirleyecek makro düzeyde olaylar inceleme konusu olmuş, sıradan birey ve mikro çözümler göz ardı edilmiştir. Gündelik hayat da benzer biçimde sosyal bilimlerde yirminci yüzyılın ortalarına kadar göz ardı edilen çalışma alanlarından biridir. Bu göz ardı edilmenin nedeni, öncelikle sıradan ve rutin olanın fark edilmiyor ve incelemeye değer bulunmuyor olmasındandır. Bu bağlamda, sosyal bilimlerde olağan dışı olanın çalışılması ve incelenmesi daha sık karşılaşılan durumlardır. Örneğin, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi gibi tarihi dönüştüren önemdeki siyasal, toplumsal ve ekonomik değişimler sosyolojinin de temel çalışma alanlarını oluşturmuştur. Ardından klasik sosyolojinin düzenin ve toplumsal sistemlerin devamlılığını ele alan kuramsal tartışmaları çağdaş sosyolojik teorinin ve eleştirel teorinin ortaya çıkıp yaygınlık kazanmasına kadar devam etmiştir. Özellikle 20. Yüzyılın başından itibaren makro sosyolojik kuramsal açıklamalar yerini, bireyi önceleyen mikro kuramlara ve düzenin nasıl ve ne ile değişmesi gerektiğini tartışan çağdaş tartışmalara bırakmıştır.

Çağdaş tartışmalar ekseninde yalnızca bireyi değil, toplumu ve fiziki coğrafya ile olan ilişkisini de mikro ve makro düzeylerde anlamayı amaçlayan yeni alt çalışma alanları sosyolojide yaygınlaşmaya başlamıştır. Yirminci yüzyılda yaşanan iki Dünya Savaşı, kullanılan atom bombaları, savaşlar, terör olayları ve doğa kaynaklı afetler, sosyolojinin de afet ve insan ilişkisini anlama

çabasını yaratmaya başlamıştır. Bu açılardan incelendiğinde, doğal afetlerin öncelikle fiziki çevre ve ardından da insan ve toplum üzerinde yarattığı ani dönüşümler, yıkımlar ve hasarlar, disiplinler arası çalışmaların konusu olmaya devam etmektedir.

Afetler, doğa ya da insan kaynaklı olarak fiziki çevrede gerçekleşen ani ve büyük değişimler ve yıkımlardır. Bu bağlamda, Türkiye'nin coğrafi konumu gereği Alp- Himalaya deprem kuşağı üzerinde olması, Türkiye özelinde afet kavramının sıklıkla depremlerle paralel biçimde ele alınması yanlısalarını beraberinde getirmektedir. Bu yanlısama, Türkiye'de afet yazınının temel olarak deprem ve özel olarak da 1999 Marmara Depremi ve son olarak da 6 Şubat 2023 depremleri üzerine odaklanması sonucunu doğurmaktadır. Ancak, dikkate alınması gereken, sel, hortum, çığ, fırtına, volkanik patlamalar, salgın hastalıklar, kuraklık gibi doğal afetlerin yanında, orman yangınları, nükleer patlamalar, terör saldırıları gibi insan eliyle üretilen afetlerin de insan ve toplumsal hayatını önemli ölçüde değiştiriyor olduğu gerçeğidir. Örneğin, doğal olmayan insan eliyle ortaya çıkan bir afet olarak kabul edilen Çernobil nükleer santralindeki patlama, üzerinden geçen onlarca yıla rağmen 2020'li yıllarda bile hala toplumsal hayatı ve sağlık sistemini etkilemeye devam eden sonuçlar yaratmaya devam etmektedir. Dolayısıyla, afetlerin, çevre ve insan hayatı üzerinde yarattığı etkilerin, sosyolojik anlamda yarattığı farklılaşma, hem sıradan insanın toplumsal alanda yaşadığı rutinin ve düzenin bozulması, hem de yeni toplumsal ağların, dayanışmanın ya da zorunlu göç gibi toplumsal hareketlerin incelenmesi bu çalışmanın temel tartışma noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmada, afet ve afet yazınında toplumsal olanın değişmesi ve rutinin bozulması, gündelik hayat ve rutinin inşası kavramlarıyla ilişkili olarak kuramsal bağlamda incelenecek ve gündelik hayatın afet sonrası değişmesine dair sosyolojik yaklaşımlar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1.1. Gündelik Hayat ve Sosyoloji

Gündelik hayat sosyolojisi, sosyal ilişkilerin ve etkileşimlerin günlük hayattaki rolünü inceleyen bir sosyoloji alt alanı olarak, bireylerin günlük yaşamlarında nasıl davrandıklarını, etkileşimlerini, toplumsal rollerini ve rutinlerini anlamaya odaklanır ve sıradan ve rutin olanı inceleme konusu yapar.

Gündelik hayat sosyolojisi, Max Weber'in toplumsal eylem teorisi, Erving Goffman'ın dramaturji kuramı ve Harold Garfinkel'in etnometodoloji yaklaşımı gibi teorik çerçeveleri kullanır. Bu teoriler, bireylerin günlük hayatta nasıl sosyal anlamlar yarattıklarını, toplumsal normları nasıl takip

ettiklerini ve sosyal etkileşimler sırasında nasıl toplumsal rolleri oynadıklarını açıklamaya çalışır. Gündelik hayat sosyolojisinin incelediği temel konulardan ilki, Rutinler ve Alışkanlıklardır. Bu bağlamda, bireylerin günlük yaşamlarında tekrarlayan aktiviteleri nasıl gerçekleştirdikleri, günlük rutinlerin nasıl oluştuğu ve alışkanlıkların nasıl sosyal olarak şekillendiği incelenir.

Gündelik hayat sosyolojisinde temel bir diğer yaklaşım, sembolik etkileşim düzeyleridir. Gündelik hayat çalışmaları, sembolik etkileşimci paradigma ekseninde, bireylerin sosyal etkileşimler sırasında dil, jest ve semboller aracılığıyla nasıl anlam oluşturdukları ve birbirleriyle anlamlı ilişkiler kurdukları üzerine odaklanır. Ayrıca, toplumsal normlar ve bireylerin toplumun belirlediği normlara nasıl uygun davranışlar sergilediği ve sosyal rolleri hangi yollarla yerine getirdiği incelemeler yapılır.

Yaşanılan sıradan anların ve farkında olunmayan rutinlerin sosyal medyada, yazılı ve görsel medyada nasıl temsil edildiği, popüler kültürün günlük hayat üzerindeki etkileri ve medyanın günlük yaşamla ilişkisi gibi konular da aynı zamanda gündelik hayatın ve sıradan olanın incelendiği diğer alanlardır.

Gündelik hayat aynı zamanda sıradan insanın öyküsünü tanımlamaya ve sıradan olanın biricikliğini öne çıkarmaya öncelik verir. Bu bağlamda, Foucaultcu iktidar yaklaşımı ve iktidar ilişkilerinin gündelik hayatın her alanında var olduğu kabulüyle, sıradan bireyin gündelik hayatta iktidarla karşılaşma anlarına odaklanan gündelik hayat sosyolojisinde, iktidar kavramı ve sıradan bireyin direniş alanları da önemli çalışma konularını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, günlük hayatın güç ilişkilerine nasıl yansıdığı, bireylerin günlük yaşamda nasıl iktidar ilişkileri kurduğu ve gündelik hayatta direniş biçimlerinin nasıl ortaya çıktığı analiz edilirken, rutin olanın içine gömülü olan iktidar ve yaratıcı birey de gün yüzüne çıkarılarak çalışma alanlarına dahil edilmektedir.

1.1.1. Afetler ve Toplumsal Hayat

Afet sosyolojisi, afetlerin toplumlar üzerindeki sosyal, kültürel ve ekonomik etkileri üzerine odaklanırken, toplum ve afet sonrası yaşanan etkiler ve etkileşimler üzerinde durmaktadır. Afetler, toplumların sosyal yapılarını, etkileşimlerini, güç ilişkilerini ve toplumsal eşitsizlikleri derinden etkileyebilmektedir. Bu nedenle, afetlere yalnızca fiziki doğa olayları olarak yaklaşan doğa bilimlerinin pozitvizizminin yerine, anlamacı (hermeneutik) bakış açısıyla yaklaşmak afet sosyolojisinin temel öncelikleri arasında yer almaktadır. Afet sosyolojisi, afetlerin toplumdaki etkileşimleri, tepkileri ve sonuçlarını derinlemesine incelerken, belirli kavramlar ve sosyal olgular ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, afetlerin insanların günlük hayatını ve

sosyal etkileşimlerini derinden etkilediği gerçeğinden hareketle, toplumsal etkileşim ve toplumsal davranışlar da afet sosyolojisine konu edilmektedir. Bu bağlamda, toplumun afet öncesinde ve sonrasında nasıl davrandığı, insanların afetlere karşı tepkileri, yardımlaşma ve dayanışma gibi konular incelenerek, afetlerin toplumsal etkileri ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Afet sonrası toplumsal hayatı analiz ederken, afet sosyolojisi aşağıda yer alan konu başlıklarında kuramsal ve uygulamalı çalışma alanları yaratmaktadır.

1. Toplumsal Eşitsizlikler: Afetler, toplumdaki sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri ortaya çıkarabilir veya derinleştirebilir. Düşük gelirli veya dezavantajlı gruplar, afetlerde daha fazla etkilenebilir ve toplumsal adalet sorunları ortaya çıkabilir. Afet sosyolojisi, eşitsizliklerin afetlere nasıl yansıdığını ve bu eşitsizliklerle nasıl başa çıkılabileceğini araştırır.
2. Risk Algısı ve Hazırlık: Afetlerin yönetimi ve azaltılması, risk algısı ve hazırlık önlemleriyle yakından ilgilidir. Afet sosyolojisi, toplumların afetlere yönelik algılarını, risk algısını, hazırlık düzeylerini ve afetlere karşı toplumsal ve bireysel tepkileri inceler.
3. Toplumsal Yapı ve Afetler: Afetler, toplumun sosyal yapısını ve kurumlarını etkiler. İletişim ağları, yönetim ve liderlik yapıları, acil durum planlaması ve uygulaması gibi faktörler, afetlerin yönetiminde ve toplumsal iyileşme sürecinde önemli rol oynar. Afet sosyolojisi, toplumsal yapıların afetler karşısında nasıl etkilendiğini ve nasıl güçlendirilebileceğini araştırır.
4. Medya ve İletişim: Medya, afetlerin yayılması, bilgilendirme, yardım çağrıları ve toplumun tepkileri açısından kritik bir rol oynar. Afet sosyolojisi, medyanın afetlerle ilgili haberlerin sunumu, toplumsal tepkilerin şekillendirilmesi ve afet yönetiminde iletişim süreçlerinin rolünü incelemektedir (Albrecht, 2017, s. 30).

Yukarıda tartışıldığı gibi, disiplinler arası yaklaşımlar afet kavramını farklı biçimde ele almaktadır ve afetlerin etkileri üzerinden farklı tanımlamalar alan yazınında yer almaktadır. Dolayısıyla, zarar üzerinden yapılan tanımlamalar özellikle sosyolojik afet kavramını kuramsallaştırmalarının diğer disiplinlere göre farklılık göstermesine neden olabilmektedir. Öte yandan, afetler yalnızca insan ve çevreyi tahrip etmekle ve dönüştürmekle kalmayıp aynı zamanda uzun yıllara yayılan olumsuz etkiler de yaratabilmektedir.

Afetlerin uzun vadeli etkilerinin toplumsal düzlemde yarattığı etkilere örnek olarak, Haug vd. Maya medeniyetinin uzun yıllar süren kuraklıklar ve iklim değişikliği sonrasında ortaya çıkan doğal kaynak yetersizliği ve su kaynaklarını kontrol etmenin yarattığı iktidarın yok olmasıyla, Maya

medeniyetinin sosyal krizler yaşayarak zaman içerisinde yok olduğunu belirtmektedir (Haug vd., 2003, s.1734). Bir diğer örnek olarak ise, 2002 yılında Almanya’da etkili olan sel felaketlerinde dönemin Başbakanı Gerhard Schröder’in, yağmur çizmeleri içerisinde afet bölgesine yaptığı ziyaret ve çalışmaların medyada yer alması, Başbakanın afeti takip eden birkaç ay içerisinde gerçekleşen Federal seçimlerde kamuoyu desteğini arttırarak zafer kazanması, Başbakanın kriz yönetimi becerisini ortaya koymasıyla ilişkilendirilmiş ve medyada kamuoyu desteği görünür hale gelmiştir (Boin vd., 2009). Ortaya koyulan örnekler, afetlerin yalnızca fiziki çevre üzerinde değil aynı zamanda sosyal ve politik sistem üzerinde de etkileri olduğunu desteklemektedir. Bu bağlamda, siyasi desteğin artması ya da dayanışma faaliyetlerinin artması gibi olumlu etkilerin de afetlerin olası sonuçlarından olduğunun altını çizmek önemlidir. Dolayısıyla, tek tipleştirilen afet tanımı ya da afetlerin olası etkileri üzerinde genellemeler, yaşanan afetler sonrası kimi zaman geçersiz olabilmekte, kimi zaman da yetersiz kalabilmektedir.

Afetlerin, toplumsal hayata ilişkin yarattığı etkinin sosyolojinin inceleme konusu olması, beraberinde afet sonrasında yaşanan bireysel ve toplumsal hasarların onarılma süreçlerini kapsamaktadır. Afetlerin yarattığı hasar sonrasında, sosyolojik olarak var olan düzenin yıkılması ve toplumsal kurumların işlev göremez hale gelmesi ile birlikte afet sonrası toplumsalın yeniden inşasını da gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, özellikle afet sonrası dayanışma ve sivil toplum faaliyetleri de özellikle sosyolojik açıdan önem kazanmakta ve inceleme konusu olmaktadır. Fritz’in tanımına göre, afetler, sosyal yapının ve toplumsal kurumların temel işlevlerini kesintiye uğratan, toplumun üyelerinin fiziki ve sosyal ilişkiler anlamında kayba uğradığı, sosyal ilişkilerin devamlılığında toplumun temel kurum ve katmanlarının hasara uğradığı belirli zaman ve mekânda gerçekleşen olaylar olarak tanımlanmaktadır (Lindell, 2013, s.797).

Afetlerin fiziki çevrede yarattığı hasarın yanında bireylerin yaşadıkları kayıplar ve hasarlar afet öncesi mevcut düzenin zarar görmesine neden olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, afetler fiziki hasar yanında toplumsal kaos yaratabilme tehlikesini de barındırmaktadır. Afet sonrası ani şok ve kriz ortamında bireylerin toplumsal hayatın davranışsal kodlarını yitirmesi, travma sonrası stres bozuklukları ve kayıpların yarattığı psikolojik etkiler nedeniyle, toplumsal hayatın gereklilik ve gerçekliklerinden uzaklaşabilme ihtimalleri de toplumsal hayatın olağan akışında kesinti yaratabilmektedir. Bu açıardan bakıldığında, afetlerin düzenin yıkımına bağlı olarak patolojik bir durum ve toplumsal bozulma ortamı yarattığına vurgu yapan Dynes (1988) afetlerin yıkıcı toplumsal etkilerini ön plana çıkartmaktadır. Bu düşüncenin karşısı

olarak Fritz ise (1961), afet sonrası yaşanan sosyal dayanışma faaliyetleri süreçlerinin sosyal bütünleşme ve dayanıklılık bağlamında ele almakta ve toplumsal dayanışmanın iyileştirme gücünün görünür olduğu zamanlar ve laboratuvarlar olduğunu iddia etmektedir. Başka bir deyişle, afet sonrası toplumsal davranışlar ve toplumsalın yeniden inşası süreci, normal ve rutin olanın akışı içerisinde gözlemlenemeyecek toplumsal gerçekliklerin görünür olmasına olanak tanır. Her an deneyimlenen ancak varlığı inceleme konusu olmayan “rutin” ise hasara uğradığı ve kaybedildiği zaman fark edilen bir gerçeklik olarak afet sonrasında daha çok tanımlanabilir hale gelmektedir. Kısacası “olağan” ya da “rutin” olanın yıkımı aslında, varlığının farkında olunmayan düzen ve sistemin kavranabilir ve incelenebilir hale gelmesine olanak tanımaktadır.

Afetlerin rutinin bozulması ile ilişkili olarak yarattığı değişimler ve tahribatlar aile, ekonomi, din, sağlık eğitim gibi toplumsal kurumlarda da önemli farklılaşmalar ve yeniden yapılanmaları gerekli kılabilir. Burada hem afet hem de afet sosyolojisi çalışmalarında vurgulanması gereken bir boyut ortaya çıkmaktadır ve bu boyutu Bates ve Peacock şu şekilde tanımlamaktadır; “Afetler farklı sosyo-ekonomik grupları ve hatta toplumun farklı iş bölümü tabakalarını farklı biçimde etkiler ve sonuç olarak toplumsal tabakalaşma sistemi süreçten etkilenir ve sosyal yapının farklı kısımlarında farklı gerileme ya da ilerleme ortaya çıkabilir” (Bates ve Peacock,1983. ss. 11-313).

1.2 Afet Sonrası Gündelik Hayatın Dönüşümü

Afetlerin çeşitleri, yaşandığı coğrafya, afetin şiddeti, yaşandığı coğrafyaya bağlı olarak etkilenen insan nüfusunun yoğunluğu, kentleşme düzeyi ve toplumların sosyo-ekonomik düzeyi gibi ölçütler afet sonrası etkileri toplumdaki topluma farklılaştırmaktadır. Temel olarak, insan hayatının toplumsal düzeyde devam ettiği ve kentsel nüfusun yoğun olduğu alanlarda, afetlerin şiddeti ve türüne de bağlı olarak, afetlerin etkileri daha fazla görülmektedir. Ayrıca, afetlerden daha fazla etkilenen alanlarda nüfusun fazla olması, toplumsal etkilerin de görece daha görünür ve uzun vadeli olması sonuçlarını doğurmaktadır. Toplumlar arası farklılıkların olduğunun altını çizerek, afet sonrası yaşanan fiziki ve toplumsal değişimleri aşağıda yer aldığı şekilde kategorileştirmek mümkün olabilir.

1. Temel İhtiyaçların Karşlanması: Bir afet sonrasında, temel ihtiyaçlar (su, gıda, barınma, sağlık hizmetleri vb.) öncelikli hale gelir. Yardım kuruluşları, yerel yönetimler ve gönüllüler, acil yardım sağlamak için harekete geçerler. Bu süreçte, insanlar günlük rutinlerini değiştirir ve temel ihtiyaçlarını karşılamak için yardım noktalarına yönelirler.

2. Barınma ve Altyapı Değişiklikleri: Büyük ölçekli afetler, binaların, altyapı sistemlerinin (elektrik, su, gaz, telekomünikasyon vb.) hasar görmesine neden olabilir. Bu durumda, insanlar geçici barınma merkezlerine yerleştirilebilir veya toplumun diğer bölgelerine tahliye edilebilir. Altyapı sistemlerinin onarımı ve iyileştirilmesi için çalışmalar yapılır.
3. Ekonomik Etkiler: Afetler, yerel ekonomiyi olumsuz etkileyebilir. İşletmeler zarar görür, istihdam kaybı yaşanır ve ekonomik faaliyetler durabilir. Bu durum, insanların işlerini kaybetmelerine, gelirlerinde azalmalara ve günlük harcamalarını kısıtlamalarına neden olabilir. Yeniden yapılanma ve ekonomik toparlanma çabalarıyla birlikte, işlerin ve ekonomik aktivitelerin yeniden canlanması hedeflenir.
4. Toplumsal Destek ve Dayanışma: Afetler, toplumun dayanışma ve yardımlaşma duygularını harekete geçirebilir. İnsanlar, afetzedelere destek olmak için gönüllü çalışmalara katılabilir, bağışlar yapabilir veya ihtiyaç sahiplerine yardım eli uzatabilirler. Bu süreçte, toplumun sosyal dokusu ve ilişkileri dönüşebilir ve güçlenebilir.
5. Afet Bilinci ve Hazırlık: Bir afetin yaşanmasının ardından, toplum genellikle afet bilinci ve hazırlık konularında daha duyarlı hale gelir. İnsanlar, afetlere karşı daha bilinçli olmak, acil durum planları yapmak ve afet öncesi hazırlıklarını güçlendirmek için adımlar atarlar. Bu, günlük rutinlerin değişmesine ve afetlere karşı daha dirençli bir toplumun oluşmasına katkıda bulunabilir.
6. Çalışma ve Okul: Afetler, iş yerlerinin veya okulların kapatılmasına veya faaliyetlerin durmasına neden olabilir. İş kaybı veya eğitim aksaması, insanların günlük rutinlerinde büyük bir değişiklik yapmalarına sebep olabilir. Ayrıca, işyeri veya okulun yeniden yapılanması ve toparlanması sürecinde, insanlar farklı görevlere atanabilir veya geçici işlere yönlendirilebilir.
7. Sağlık Hizmetleri: Afetler, sağlık hizmetlerinde önemli aksamalara neden olabilir. Hastaneler ve sağlık merkezleri hasar görebilir veya hizmetlerini sınırlı bir şekilde sunabilir. Bu durumda, insanlar sağlık hizmetlerine ulaşmakta zorluk yaşayabilir veya geçici sağlık merkezlerine yönlendirilebilir. Bu da günlük rutinlerde önemli bir değişikliği gerektirir.
8. Psikososyal Etkiler: Afetler, insanların ruh sağlığı üzerinde önemli etkiler yapabilir. Travma, kayıp, stres ve belirsizlik gibi faktörler günlük rutinleri bozabilir. İnsanlar, afet sonrasında duygusal olarak

zorlu bir süreç yaşayabilir ve normal rutinlerini yeniden oluşturmakta zorluk çekebilirler.

9. Afet sonrası rutinlerin bozulması, insanların esneklik göstermesini, uyum sağlamasını ve yeni normallere adapte olmasını gerektirir. Toplumun dayanışması, yardımlaşması ve afet yönetimi süreçleri, günlük hayatın yeniden düzenlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Afetler sonrası gündelik hayatın dönüşümü, afetin etkilediği bölgeye, afet yönetimi önlemlerine ve toplumun tepkisine bağlı olarak farklılık gösterebilir. Hükümetler, yerel yönetimler, yardım kuruluşları ve toplumun geneli, afetlerin etkileriyle başa çıkmak ve normal günlük hayata dönüşü sağlamak için birlikte çalışarak, toplumun ve gündelik hayatın tüm kurumlarıyla eski “rutin” haline dönmesi için mücadele ederler ve bu noktada da, afet öncesine dönüş için toplumların “dirençlilik” kapasiteleri ön plana çıkmaktadır.

2. Afet Sonrası Yeniden Yapılanma ve Dirençlilik

Dirençlilik kavramı özellikle afet sonrasında toplumsal ve fiziki yenilenmenin ve iyileşmenin en önemli ölçütü olarak afet çalışmalarında yer almaktadır. Afetlerin etkilerinin yaşanılan bölgeye, toplumsal ve sosyo-ekonomik yapıya göre farklılık göstermesi ile ilişkili olarak kavramsallaştırılan “dirençlilik” farklı disiplinlerde farklı ölçütlerle tanımlanabilmektedir. Bu bağlamda, bu çalışma kapsamında sosyolojik açıdan dirençlilikle ilişkili göstergeler şu şekilde tanımlanabilmektedir;

- İyileşme süresinin uzunluğu,
- Afet sonrası yardım/ iyileşme ve acil müdahale faaliyetlerinin işleyiş durumu
- Doğal /teknolojik bir tehlikeyle karşılaşan belirli bir coğrafyanın hasar düzeyi
- Afet bölgelerine ulusal ve uluslararası desteklerin ulaşması ve bu destekler sonrası toparlanma becerisi
- Afet sonrası rehabilitasyon ve risk azaltma süreçlerinin ve faaliyetlerinin verimlilik düzeyi (Kundak,2017, s.60).

Dirençlilik kavramı hem afetlerle ilgili hem sosyal bilimlerde hem de mühendislik çalışmalarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda, bilim insanları, afet karşısında önleme, öngörme, özümseme, uyum sağlama ve dönüştürme yeteneği dahil olmak üzere, dayanıklılıkla ilişkili kapasiteleri belirlemeye çalışmaktadırlar (Manyena vd. 2019). Yine de bazı bilim insanları statik direnç ve dinamik adaptasyonun doğası gereği çelişkili niteliklerini

birleştirmeyi amaçlayan bir kavramın yararlılığını sorgulamaktadır (Olsson vd.2015). Son olarak, risk kavramı ve onun tanımlanması, karakterize edilmesi ve yönetimi, afet çalışmaları ile yakın ilişki içindedir. Toplumlar ve bireyler her zaman tehlikeyle başa çıkmak ve riskleri yönetmek zorundayken, Ulrich Beck, Anthony Giddens ve Niklas Luhmann gibi teorisyenler son yıllarda küreselleşmenin ve teknolojik gelişmenin ve karmaşıklığın çok farklı bir risk düzeyine yol açtığını savunmaktadırlar. Beck'in (1992) ilk olarak "risk toplumu" olarak adlandırdığı bu yeni dönemde, tehdit ve risk kavramlarının farklılaşan tanımlamalarına değinilmektedir. Çernobil ve Fukuşima gibi felaketler, afet riskinin ve yönetiminin ulus devletlerle sınırlandırılmayacağını göstermektedir. İklim değişikliği, bu tür küresel risklerin başlıca örneği olarak vurgulanabileceği gibi, iklim değişikliğinin tetiklediği düşünülen afetler sonrasında yine yüksek risk düzeyleri olan toplumlar ve mekânlarda yaşayan toplumsal grupların en ağır ve uzun vadeli olumsuz etkilere maruz kaldığı bilinmektedir. Dolayısıyla hem risklerin var olma süreci hem risklerin gerçekleşmesi hem de afet sonrasında olumsuz etkilerin en yaygın olması açısından sosyal kırılganlığın yüksek olduğu ve göçmen, dezavantajlı gruplar, yoksul gecekondulu mahallelerinin Türkiye özelinde sıklıkla deprem ve dünya üzerinde gerçekleşen birçok afetten en fazla ve en olumsuz düzeyde etkilendiğinin altı çizilmelidir. Bu nedenle, afet sonrası normale ve gündelik hayata dönebilmenin en önemli parametrelerinden biri olarak, en az kırılganlığa sahip olan ve dirençliliği yüksek olan sosyal gruplar yaratabilmek ve afet dirençli fiziki mekânlarda bulunabilmek olduğu vurgulanmalıdır.

Bir tehlike, bir felakete dönüşme potansiyeline sahip, devam eden bir çevresel riski ifade etmektedir. Örneğin, deprem fay hatları üzerine inşa edilen kentler ya da dere yatakları üzerine inşa edilen binalar riskleri oluşturmaktadır. Bu riskler özellikle mevcut ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile ilişkili olarak riskten kimi zaman afet sonrası yıkıma dönüşebilmektedir. Arcaya vd. (2020) verdiği örnekte Amerika'yı ciddi biçimde etkileyen, Katrina Kasırgası'nın New Orleans'ta yalnızca setlerin yetersiz olması ve sık sık kasırgaların görüldüğü bir bölgede deniz seviyesinin altında bir şehir inşa edilmiş olması nedeniyle yaygın sele neden olduğu vurgulanmaktadır. Tierney sosyolojik araştırmalarda afet kavramının tarihinin izini sürerken şu iddiada bulunmaktadır;

Bir afetin, bir tehlike gerçekleştiğinde meydana gelen münferit bir olay olduğu fikrinin yerini, afetlerin yalnızca çevresel veya doğal değil gelişen ani olaylar değil, hem oluşumu hem de etkileri çok uzun vadeli olabilen ve doğası gereği sosyal olan sosyal süreçler olarak gören bir yaklaşım almıştır. (2019, s. 5)

Tierney'in yaklaşımını destekler biçimde, geçmişte, bilim insanları doğal ve teknolojik felaketler arasında ayırım yapma eğilimindeydiler. Bu yaklaşıma göre, teknolojik felaketler (örneğin, bir petrol sızıntısı ya da nükleer santral patlamaları) insan kaynaklı olarak kabul edilmektedir ve doğal afetler ise (örneğin, depremi sel ya da bir kasırga) çevreden veya doğal dünyadan kaynaklanmaktadır. Ancak, Katrina Kasırgası'nda mevcut kentsel planlama hataları ya da dere yataklarına yerleşim yerleri yapılması sonrası yaşanan sel afetleri açıkça ortaya koymaktadır ki, bu ayırım çoğu zaman geçerli olmamaktadır çünkü her tür felakette insan failiği söz konusudur (Tierney 2019). Bir felaket, tehlike potansiyeli gerçekleştiğinde veya kapsamlı sosyal bozulma ve kayıp içeren, insan yaşantısının var olduğu düzlemde ilgili tehlikeli veya fiziksel bir olay meydana geldiğinde meydana gelmektedir (Tierney 2019). Bu açıdan değerlendirildiğinde, insan yaşantısından, toplumsal hayattan uzak, sosyo-ekonomik anlamda gelişmemiş bir bölgedeki güçlü bir kasırga bir felaket olarak kabul edilmeyebilir. Örnek olarak, dünya tarihinde kaydedilen en şiddetli ikinci deprem olan (9,2 şiddeti ile) 1964 Alaska depreminde yalnızca 128 kişinin hayatını kaybetmiş olması, Alaska depremini dünya tarihinin en yıkıcı ve dramatik afetlerinden biri olmaması sonucunu doğurmuştur. Tam karşısı olarak, kentleşmenin yaygın olduğu, kalabalık bir banliyö bölgesindeki benzer büyüklükte ya da daha az şiddetli bir deprem ya da bir kasırga felaket olarak kabul edilebilir. Burada dikkat çekilmesi ve vurgulanması gereken nokta, afetlerin doğal ya da insan kaynaklı olmalarından bağımsız biçimde, etkilediği insan nüfusu, kentsel alan ve toplumsal hayatın hacmidir. Dolayısıyla, sosyal bilimler ve özellikle sosyolojik bakış açısıyla, afetlerin ölçümsel büyüklüğünden ziyade, etkilenen coğrafi alanda yer alan ekonomik ve toplumsal ilişkiler ve değişen toplumsal hayat ve rutinin yıkımı önceliklidir.

Bu öncelikli olmak durumu da, afeti deneyimleyen bölgedeki toplumsal yapının dirençliliği ile tanımlanmakta ve kırılabilirlik endeksleriyle analiz edilmektedir. Kırılabilirlik ve dirençlilik kavramları, afetlerin fiziksel değil, sosyal köklerini anlamak için giderek daha fazla kullanılmaktadır. Tierney'nin belirttiği gibi, kırılabilirlik kavramı "hem tehlikelerin ve felaketlerin olumsuz etkilerinden muzdarip olma olasılığını hem de bazı grupların iyileşme sürecinde diğerlerinden daha az başarılı olma olasılığını kapsar" (2019, s. 72). Sosyal bilimciler, kırılabilirliğin sosyal niteliklerini, kırılabilirliğin yerel veya fiziksel yönlerinden farklılaştırarak, doğal afetlere karşı savunmasızlığın farklı boyutlarından yararlanmaktadır. Bu benzersiz kavramlar çok yönlüdür ve afet çalışmaları alanını karmaşıktırılmaktadır (Donner & Rodriguez 2008). Bir yandan, coğrafyacılar yer kabuğunun tehlikeliliği veya yerlerin kendilerini afetlere karşı az ya da çok savunmasız kılan özelliklerine atıfta

bulunan, örneğin bir taşkın yatağındaki konumu gibi, *yerin tehlikeliliği* kavramını geliştirmişlerdir (Cutter vd. 2000). Öte yandan, tehlikelere karşı sosyal kırılabilirlik ise demografik grupların zarara karşı duyarlılığına ve dirençlilik olarak tanımlanan esneyebilme ve yeniden eskiye dönebilme potansiyeline dayanmaktadır. Kırılabilirlik ve dirençlilik toplumsal grupların, sosyo-ekonomik düzeyde toplumsal pozisyonları ve hasarla mücadele edebilme gücüyle yakından ilişkili olup, afet sonrası kurumların, toplumsal ve bireysel olarak “eski” yani rutine dönebilmenin de afet sonrası gündelik hayatın kurulumuyla bağlantısı yüksek düzeydedir. Bu tartışmalara dayanarak, sosyal bilimciler, felaketlerin tüm insanları eşit şekilde vurduğu şeklindeki tek tipleştirici görüşü eleştiren çalışmalar ve tartışmalar ortaya koyarak, toplumsal eşitsizlik ve toplumsal tabakalaşma ve afet sonrası süreç arasında ilişkiyi açıklamalar inşa edilmeye çalışılmaktadır.

Afet sonrası eski rutine dönebilmenin ve gündelik hayatın olağan akışının yeniden sağlanabilmesinde temel ölçüt olarak dirençlilik ön plana çıkıyor olsa da dirençliliği belirleyen temel göstergeler de sosyal kırılabilirlik kavramıyla ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır. Dirençlilik ve kırılabilirlik kavramlarının birbirleriyle ilişkileri ters orantılı olarak tanımlanabilir. Bireyin ya da toplumsal grupların herhangi bir tehlike ve sonrasında gerçekleşen afet ve sistemsiz tahribat gibi sonuçların etkilerine dair duyarlılık ve hassasiyet olarak kavramsallaştırılabilen kırılabilirlik, dirençliliğin oluşmasını güçleştirebildiği gibi farklı toplumsal grupları etkileyebilmektedir. “Kırılabilirlik, bireyin, topluluğun veya sistemlerin, tehlikelerin etkilerine duyarlılığını, hassasiyetini arttıran fiziksel, sosyal, ekonomik veya çevresel faktörlerdir” (Varol ve Kırıkkaya, 2017, s.2). Burada da vurgulandığı gibi toplumsal kırılabilirliklerin varlığı, toplumda sosyo-ekonomik farklılıklar ekseninde toplumsal eşitsizliklerin mevcut olduğunu ortaya koymaktadır ve bu durum toplumların afetler ve sonrasına dair dirençlilik ölçütlerinin hayata geçirilmesine engel olabilmektedir.

Toplumsal eşitsizlik, afetlerde en çok kimin risk altında olduğunu şekillendirmektedir ve afet sonrasını inceleyen çalışmalarda, ırk, sosyo-ekonomik durum, cinsiyet ve yaşın önemli ölçütler olarak afetlere karşı savunmasızlığı etkilediği gösterilmiştir (Peacock ve diğerleri 1997, Bolin 2007, Enarson 2012). Sosyal kırılabilirlik ayrıca kaynaklara erişimden (örneğin, ekonomik, politik veya bilgiye dayalı), inançlardan ve geleneklerden, tarihten ve diğer faktörlerden etkilenebilir. En önemlisi, son araştırmalar sosyal kırılabilirliğin kişisel olduğunu vurgulamaktadır. Başka bir deyişle, ırk, yaş, sınıf ve cinsiyeti kırılabilirlik yaratan diğer koşullarla birleşebilmekte; sosyal izolasyon, zayıf fiziksel veya zihinsel sağlık ve istikrarsız yasal durumlar, farklı felaketler karşısında farklı düzeylerde sosyal kırılabilirlik yaratmaktadır..

Örneğin, Fothergill & Peek (2015), bazı çocukların “kümülatif savunmasızlık” olarak adlandırdıkları durumdan muzdarip olarak Katrina ve sonrasına karşı özellikle savunmasız olduklarını vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Türkiye’de de yaşanan afetler ve özellikle depremlerde, daha çok gecekondü mahalleri ve deprem yönetmeliğine uygun olmayan eski yapıların hasar görmesi, bu alanlarda yaşayan farklı toplumsal grupların deprem ve afetler karşısında daha kırılgan ve daha az dirençli olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, olası depremler öncesinde risklerin tespit edilerek, depreme yönelik fiziki iyileştirmeler, yıkımlar ve yeniden inşaların gerçekleştirilmesinin ekonomik açıdan getirdiği zorluklar da yine olası depremler karşısında sosyo-ekonomik açıdan kırılgan ve dezavantajlı grupların en ciddi etkilere maruz kalabilme ihtimallerinin de maalesef yüksek olduğunu düşündürmektedir.

3. Sonuç

İnsanın sosyal olmaya ve toplumsal etkileşime ihtiyaç duyması gerçeği paralelinde gelişen toplumsal hayatın insanlık tarihi boyunca geçirdiği değişim ve dönüşümün, tarihten, ekonomiye, siyaset biliminden sosyolojiye ve hatta birçok doğa bilimine konu olması, insanların doğaya hükmetme ve değiştirme arzusunu da beraberinde getirmiştir. İnsan topluluklarının bir arada ve sosyal ilişkiler kurarak yaşaması toplumsallaşmayı geliştirirken, aynı zamanda fiziki coğrafyanın değiştirilip dönüştürülerek, insanın ve toplumun talepleri doğrultusunda kentlerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda, doğanın tekil var oluşuna toplumun da eklenmesi ile birlikte, doğanın rutin hareketlilikleri, fiziksel değişimleri toplumsal olarak da anlam ve önem kazanmaya başlamış ve afetler ve etkileri yalnızca doğa bilimlerinin araştırma konusu olmaktan daha ileriye giderek, sosyal bilimler ve özelde sosyolojinin de konusu olmaya başlamıştır. İnsanın düzen arayışının ve toplumsal hayatın düzenliliklerinin kurumsal temellerinin konu edildiği klasik sosyoloji teorilerinin aksine, sıradan bireyin gündelik hayattaki davranışsal mantığına ve toplumsal hayatın izlerinin gündelik hayatta saklı olduğuna vurgu yapan gündelik hayat sosyolojisi ile afet sosyolojisi de bu açılardan incelendiğinde birbirleriyle ilişkili tartışmalar ve çalışma alanları ortaya koymaktadır.

Gündelik hayat sosyolojisi rutin ve sıradan olanın ardındaki toplumsal dinamikleri incelerken, biryandan sıradan bireyin gündelik hayatın ve gündelik hayattaki iktidar ilişkilerinin öznesi yapmaktadır. Dolayısıyla, gündelik hayat ve sıradan birey toplumsal, ekonomik ve siyasal hayatın “günün herhangi bir anındaki” sosyolojik yansımasıdır. Bu açılardan değerlendirildiğinde, toplumsal hayatı derinden etkileyen olumsuz faktörlerden biri olarak afetler, gündelik hayatın da, rutinin yıkılması bağlamında, incelenmesini gerekli

kılmaktadır. Bir afete, Türkiye'deki görülme sıklığına dayanılarak özelde depreme, maruz kalan bir bireyin öncelikle yaşadığı fiziksel kayıplar ve can kayıplarının ardından sıradan gündelik hayatı da zarar görmektedir. Sıradan bir günde sıradan biçimde gerçekleştirdiği eylemlerin tamamen yok olması durumunda önce birey ve daha kümülatif olarak toplum rutinini kaybetmektedir. Bu durumda, toplumsal ilişkiler, eylemler ve toplumsal kurumlar hasara uğrayarak işlevlerini yitirebilmekte ve kimi zaman afet sonrası dayanışma faaliyetleri ekseninde yeni toplumsal ağlar, kurumlar ve ilişkiler ortaya çıkabilmektedir.

Afet ve deprem sonrası gündelik hayatın dönüşümü dikkate alındığında, özellikle fiziksel yıkımların düzeyine bağlı olarak, barınmanın sağlanması, beslenme olanaklarının sağlanması, sağlık hizmetlerine erişim, gündelik fiziksel ihtiyaçların karşılanması, eğitim ve sosyal gereksinimlerin karşılanması ve ulaşım gibi alanlarda kesintiler ve önemli değişimler ön plana çıkmaktadır. Özellikle 06 Şubat 2023 tarihinde yaşanan Kahramanmaraş merkezli depremlerde de gözlemlendiği haliyle, sıradan bireyin afetin/ depremin hemen sonrasında proaktif dayanışma ve yardım faaliyetlerine katılma ve kurtarma faaliyetlerine katılımı sosyolojik anlamda yeni dayanışma ağları ve toplumsal etkileşim kanallarının inşa edildiğini göz önüne sermektedir. Ancak, kurtarma süreci sonrasında, sıradan insanın sıradan hayatına dönebilmesi, günlük beslenme, dinlenme, barınma, giyinme, hijyen ve temizlik gibi ihtiyaçlarını karşılayabilmesine dair kesintiler ve eksiklikler, deprem sonrası toplumsal değişimin ve gündelik hayatın rutinlerinin değişiminin uzun soluklu etkileri olarak ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla, afet ve deprem çalışmalarının afet sonrasında müdahale ve iyileştirme süreçlerine odaklanmasının yanında, sıradan bireyin değişen gündelik hayatının toplumsal hayatı da değiştirip dönüştürdüğü ve bu dönüşümün önemli toplumsal inşa süreçlerinin de başlangıç noktası olduğu dikkate alınmalıdır. İnsan ve doğanın yıkımlar karşısındaki birlikteliği, toplumların sosyal kırılganlığının görece azaltılması ve dirençliliğin artırılması alanındaki farkındalıklarla daha güçlü hale gelecek ve afet sonrası yeniden rutine ve gündelik olana dönebilme çabalarını kolaylaştırarak, sıradan insanı afetlere karşı daha dirençli hale getirebilecektir.

Kaynakça

- Albrecht, E. (2017). The social and political impact of natural disasters. Investigating attitudes and media coverage in the wake of disasters. Digital comprehensive summaries OF uppsala dissertations from faculty of social sciences 143. 61 pp. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. ISBN 978-91-554-9922-8.
- Arcaya, M., Raker, Ethan J., Waters, Mary C., (2020). The Social Consequences of Disasters: Individual and Community Change. Annual Review of Sociology. 46:671–9, <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-121919-054827>
- Bates, F.L. ve W. G. Peacock. (1987). Disasters and Social Change .R.R.Dynes, B. demarchivec. Pelanda (Ed.). The Sociology of Disasters (ss.291-330) içinde. Milan, İtalya: Franco Angeli Press.
- Beck U. (1992). Risk Society: Towards a New Modernity. Londra: Sage
- Bolin B. 2007. Race, class, ethnicity, and disaster vulnerability. In Handbook of Disaster Research, ed. H. Rodríguez, EL Quarantelli, R. R. Dynes, pp. 113–29. New York: Springer
- Boin, A. t Hart, P. & Mc Connell, A., (2009). Crisis exploitation: political and policy impacts of framing contests. Journal of European Public Policy, 16(1) .
- Cutter SL, Mitchell JT, Scott MS. (2000).. Revealing the vulnerability of people and places: a case study of George town County, South Carolina. Ann. Assoc. Am. Geogr. 90(4): 713–37
- Donner W, Rodriguez H. (2008). Population composition, migration and inequality: the influence of demographic changes on disaster risk and vulnerability. Soc. Forces 87(2): 1089–114
- Dynes, R. (1988). Cross- cultural international research: sociology and disaster, international journal of mass emergencies and disasters, Ağustos 1988, Vol.6, No.2; pp. 101-129.
- Enarson E. (2012). Women confronting natural disaster: from vulnerability to resilience. boulder, CO: Lynne Rienner
- Fothergill A, Peek L. 2015. Children of Katrina. Austin: Univ. Tex. Press
- Fritz CE (1961) Disaster. In: Merton RK and Nisbet RA (eds) Contemporary Social Problems. New York: Harcourt, Brace and World, 651–694.
- Haug, G.H. vd., (2003). Climate and the collapse of Maya civilization. Science (New York, N.Y.).
- Kundak, S (2017). Dirençliliğin temelleri. Dirençlilik Dergisi, 1(1), 55-69
- Lindell, M. K., (2013). Disaster studies, current sociology review, 61(5-6) 797-825, Sage Yayıncılık.

- Manyena B, Machingura F, O'Keefe P. (2019). Disaster resilience integrated framework for transformation (drift): a new approach to theorising and operationalising resilience. *World Dev.*123:104587.
- Olsson L, Jerneck A, Thoren H, Persson J, O'Byrne D. (2015). Why resilience is unappealing to social science: theoretical and empirical investigations of the scientific use of resilience. *Sci. Adv.*1(4):e1400217
- Tierney K. J. (2019). *Disasters: A sociological approach*. New York: Wiley
- Varol, N. ve Kırıkaya, E.B. (2017). Afetler karşısında toplum dirençliliği, *Dirençlilik Dergisi*, 1(1), 19. doi:10.32569/resilience.344784.